

Національна академія наук України
Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні
Українське бюро лінгвістичних експертиз НАН України

МОВНЕ ЗАКОНОДАВСТВО І МОВНА ПОЛІТИКА: Україна, Європа, світ

Збірник наукових праць

[Не вказано, що це – матеріяли однойменної наукової конференції (Київ, 14-15 листопада 2017)]

Київ–2019

УДК 81'37
ББК 81
М 74

Відповідальний редактор: *Б.М. Ажнюк*
Рецензенти: *Н.Г. Озерова, Л.Л. Шевченко*

*Рекомендовано до друку вченою радою Інституту мовознавства
ім. О.О.Потебні НАН України 28.11.2018 р.*

М 74 Мовне законодавство і мовна політика: Україна, Європа, світ
(Збірник наукових праць). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. – 688 с.

ISBN 978-966-489-508-5

Збірник наукових праць присвячено одній з найбільш актуальних проблем сучасної соціолінгвістики – впливу законодавства та інститутів державної влади на збереження або трансформацію тих чи інших параметрів мовної ситуації у відповідності з певним суспільним ідеалом. Для українців, які тривалий час перебували під владою кількох імперій, мова й далі залишається наріжним каменем національної єдності й національної безпеки, залурукою виживання українського етносу як колективної індивідуальності. У контексті конструювання національної ідентичності важливе значення мають також якісні параметри мови, яку сучасне покоління передає нащадкам: її чистота, внормованість, багатство стилістичних засобів.

Не втрачає актуальності й лінгво-юридична проблематика, відображена в публікаціях більшості авторів: відповідність мовної політики національним інтересам, з одного боку, і засадничим людським правам – з другого. Піклування про мовне розмаїття означає відповідальність кожної держави, за ті мови, які історично сформувалися на її території або опинилися на ній з певних історичних причин. Підтримка мов національних меншин, зокрема так званих загрожених мов, – провідна ідея Європейської хартії регіональних або міноритарних мов та ряду інших міжнародних документів. Як показує досвід останніх десятиліть, хартія може використовуватися і з маніпулятивними намірами.

У збірнику обговорюються питання, що стосуються зазначених вище аспектів мовного законодавства і мовної політики в Україні та інших країнах світу як на сучасному хронологічному зрізі, так і в ретроспективі. Книжка призначена для науковців, політиків, викладачів, студентів, усіх, хто цікавиться питаннями функціонування мов у сучасному світі.

ISBN 978-966-489-508-5

© Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні
НАН України, 2019

ЗМІСТ

<i>Віктор Шшикін (Київ)</i> Національна мова у державотворенні . . .	6
<i>Міхаель Мозер (Відень)</i> Ще раз про «Європейську хартію регіональних або міноритарних мов» в Україні	15
<i>Богдан Ажнюк (Київ)</i> Критерії оцінювання мовної політики . .	25
<i>Олександр Тараненко (Київ)</i> Державна мовна політика і контроль за станом літературної мови (у постсоціалістичних країнах) . .	50
<i>Олександр Чередниченко (Київ)</i> Мовні константи в освітній політиці і законодавстві країн Європи і Америки	97
<i>Любомир Белей (Ужгород)</i> Русинська мова на теренах центральної Європи	117
<i>Григорій Півторак (Київ)</i> Питання мови в протистояннях релігійних конфесій в Україні	132
<i>Анатолій Загнітко (Вінниця)</i> Гібридна війна і гібридне мовне законодавство: віртуальна реальність (минуле і сучасне)	140
<i>Світлана Соколова (Київ)</i> Українська мова в офіційній сфері: проблеми і перспективи	160
<i>Тарас Марусик (Київ)</i> Здобутки і втрати мовної політики в умовах прямої воєнної агресії та гібридної війни	175
<i>Олександр Скопненко (Київ)</i> Білоруська мова в офіційній сфері Білорусі: ретроспектива і сучасний стан	189
<i>Галина Мацюк (Львів)</i> Статус і функції російської мови в Російській Федерації, на пострадянському просторі й у світі: стан і перспективи розвитку	213
<i>Володимир Пономаренко (Київ)</i> Лінгвістична карта Європи і багатомовність	241
<i>Сальваторе Дель Гаудіо (Київ)</i> Викладання мов національних меншин: італійський досвід (на прикладах словенської та хорватської мов)	251
<i>Ганна Залізняк (Київ)</i> Державна мовна політика в соціологічному вимірі	265

<i>Леся Ажнюк (Київ)</i> Право на мовне довкілля з позицій юридичної лінгвістики	275
<i>Лілія Андрієнко (Київ)</i> Мови України в мовному законодавстві і мовній політиці	296
<i>Оксана Михальчук (Київ)</i> Етномовні спільноти в Україні: інтеграція в загальнонаціональний контекст	307
<i>Аліна Дочу (Київ)</i> Мовне законодавство і перспективи розвитку кримськотатарської мови	319
<i>Оксана Данилевська (Київ)</i> Мовна ситуація і мовна політика у сфері освіти за оцінками респондентів масового опитування ..	328
<i>Валерій Король, Григорій Любовець (Київ)</i> Мовна політика і комунікаційно-контентна безпека в умовах глобального гібридного тероризму. Український полігон	344
<i>Лесь Белей (Київ)</i> Індекс престижу мови як параметр мовної політики	351
<i>Ігор Бурковський (Київ)</i> Проблема етнічних меншин та їхніх мов у Європі: проблема-анахронізм?	359

ДОДАТКИ

Проект Закону України «Про мови України» (ініціатор <i>Грач Леонід Іванович</i>)	373
Проект Закону України «Про державну мову та мови національних меншин в Україні» (ініціатор <i>Гнаткевич Юрій Васильович</i>)	399
Проект Закону України «Про мови» (ініціатори <i>Мовчан Павло Михайлович, Яворівський Володимир Олександрович</i>)	418
Проект Закону України «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні» (ініціатори <i>Яворівський Володимир Олександрович, Матіос Марія Василівна, Фаріон Ірина Дмитрівна, Іллєнко Андрій Юрійович</i>)	433

Проект Закону України «Про порядок застосування мов в Україні» (ініціатор <i>Литвин Володимир Михайлович</i>)	508
Проект Закону України «Про мови в Україні» (ініціатори <i>Лесюк Ярослав Васильович, Васюник Ігор Васильович, Юринець Оксана Василівна</i>)	529
Проект Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (ініціатори <i>Княжицький Микола Леонідович, Подоляк Ірина Ігорівна, Тетерук Андрій Анатолійович та інші</i>)	556
Проект Закону України «Про загальні засади та принципи реалізації мовної політики в Україні» (ініціатор <i>Мураєв Євгеній Володимирович</i>)	626
Проект Закону України «Про порядок застосування мов в Україні» (ініціатори <i>Німченко Василь Іванович, Шуфрич Нестор Іванович</i>)	664

[Усунено поважніші редакційні спотворення
мого стилю та перекручення моїх тверджень. - І.Б.]

Ігор Бурковський

ПРОБЛЕМА ЕТНІЧНИХ МЕНШИН ТА ЇХНІХ МОВ У ЄВРОПІ: ПРОБЛЕМА-АНАХРОНІЗМ?

Мовні проблеми – лише аспект проблем національних (слово «національний» може сприйматися по-різному, але в нашому випадку великим непорозумінням це не загрожує). Щоправда, цей аспект надзвичайно важливий, адже мова – найістотніший елемент національної (етнічної) тотожності, тому цілком прийнятним і доцільним для нас є термін «мовно-національні проблеми» (і ширше – «мовно-національна ситуація»), навіть якщо з формального боку він комусь видаватиметься некоректним. Національні проблеми – це значною мірою проблеми політичні, і події останніх років не раз наочно демонстрували громадянам України зв'язок мови з політикою – як внутрішньою, так і зовнішньою. Найсвіжіший, хоч і не найвагоміший приклад – останні події навколо закону України про освіту, його мовної частини. Мовно-національні проблеми час від часу дають про себе знати й у нібито успішних країнах Заходу, черговий раз свідчаючи: хоч ті країни й загалом успішніші за нашу, але ~~їм також є над чим працювати в~~ ~~даринні мовної та національної політики~~ ~~ї у них багато декого негаразду~~.

Національні проблеми – це передовсім і понад усе проблеми міжнаціональні, і наявність таких проблем у європейських країнах зумовлена наявністю в них так званих національних (етнічних) меншин. Цей термін охоплює істотно відмінні денотати, що їх часто-густо не розрізняють. Перший – це сукупності іммігрантів тієї чи іншої національності. Другий – ~~етноспільноти, що складаються з~~ ~~корінного населення на територіях свого проживання.~~ ~~(Є також проміжний тип – компактні переселенські громади з~~

тривалою історією). Перша категорія, як може здатися напочатку, не становить особливих проблем: тим, хто покинув свою батьківщину, не належать якісь особливі права у країні нового проживання, їхні національні потреби – то їхня приватна справа, якою держава назагал не зобов'язана опікуватися. Проте реальності ці меншини загрожують європейцям надзвичайно серйозними ризиками. Вони, зокрема, можуть у не дуже віддаленій перспективі перестати бути меншинами, але на це є відносно простий засіб – політика національної (етнічної) екології, що має не допускати в країні надміру чужонаціонального постійного населення, не кажучи про масове надання громадянства таким особам. Тимчасом у низці європейських країн спостерігаємо радше протилежну політику – вона справляє враження ірраціональної, оскільки її адепти не зважають на аргументи критиків, що кваліфікують її як політику національного – і цивілізаційного – самогубства. В основі тут, імовірно, цинізм у дусі Людовіка XV (après nous, le déluge): певні політики не від того, щоб за сочевичну юшку, себто за розширення своєї електоральної бази, зміцнення свого становища, пожертвувати величезними цінностями – тільки, на відміну від Ісава, зіпхнувши сплату на наступні покоління. Та утім, наразі немає потреби заглиблюватися в ці питання, нашим нинішнім об'єктом є меншини другого типу. Сам факт їхнього існування означає постійні взаємини з титульними націями та мовами, й ці взаємини завжди виявляють певну специфіку, не завжди позитивну. Врегулюванню мовно-національних проблем таких громад (не іммігрантів) мають слугувати відповідні міжнародні акти, зокрема Європейська хартія регіональних мов або мов меншин. Попри те ситуацію з міноритарними мовами у Європі слід характеризувати радше як абсурдну – що сказано й у доповіді пана М. Мозера. Відбиттям цієї обставини є й інформація з іншої доповіді про постійні претензії Ради Європи стосовно виконання Хартії до кожної заангажованої країни, та про репутацію того документа як такого, що не може бути втіленим у реальність. І це зумовлено не тільки й навіть не стільки недоопрацюванням Хартії, а насамперед недосконалістю державно-територіального устрою

країн Європи (інших частин світу наразі не торкаємося), що його найголовнішим ідеологічно-правовим обґрунтуванням є Заключний акт наради з безпеки та співробітництва в Європі (Гельсінські угоди) 1975 року.

У масовій свідомості поширеним є уявлення, нібито Гельсінські угоди забороняють будь-які територіальні зміни у Європі. Хоча насправді там ідеться лише про недопущення силових замахів на територіальну цілість та суверенітет держав, і в першій же договірній статті передбачено зміни кордонів цивілізованим шляхом, але поширеність згаданого хибного уявлення є однією з ознак недосконалості документа, принаймні в тому, що стосується формулювань. Вони – за поверхового, тобто найтипівішого, знайомства з ним – справді можуть створювати враження, що заборону агресивних дій на міжнародній арені Гельсінський акт пов'язує з закріпленням існуючих кордонів, і фактично пропагують відповідний погляд та налаштування (фетишизацію сучасної політичної карти Європи), а це шкідливо. Адже державно-територіальний устрій Європи значною мірою не є раціональним і справедливим. Ще відносно недавно він був базований фактично на дикому законі джунглів, регулювався й підтримувався передусім балансом мілітарних сил, і подеколи змінювався дією пов'язаних із ним чинників – воєн (або просто силового тиску), тобто насильства над народами. Через те кордони європейських держав часто-густо є наслідком анексій, і проведені не за якимось істотним критерієм, а за різними випадковими мотивами – насамперед загарбницькими, часом похідними реваншистськими. Інтереси населення в таких територіальних переділах (навіть і здійснюваних відносно мирними засобами, як-от династичні комбінації чи рішення певних міжнародних форумів), важили небагато, найчастіше їх безоглядно ігноровано. Нові й нові покоління людей досі страждають від минулих історичних несправедливостей. І миритися з наявною ситуацією, схвалювати її означає виправдовувати той варварський спосіб територіального облаштування держав, результатом тривалого застосування якого вона є, виправдовувати зло. Не кажучи про моральний аспект справи, навіть зі щонайціннішого

прагматичного погляду такий підхід годі визнати раціональним, бо освячуваний ним стан речей генерує серйозні проблеми, що їх спектр ми можемо охопити хіба частково. Тому сучасний державно-територіальний устрій Європи потребує коригування, удосконалення на розумних і справедливих засадах.

Названий вище акт викликає ще й таке питання: як узгодити зафіксовані в ньому принципи територіальної цілості держав (territorial integrity of States) і рівних прав та самовизначення народів (equal rights and self-determination of peoples)⁵³⁰? На рівні заголовків тут можна бачити суперечність, а це в будь-якому разі свідчить про ту ж таки недосконалість формулювань. Глибший контекстуальний розгляд не дає однозначного висновку в межах документа – той відсилає до не сконкретизованих чітко норм міжнародного права. Але життя показує, що така суперечність існує реально (і вона має давнішу історію – бо Гельсінський акт репродукує давніші політико-правові ідеї). На практиці її усувають, віддаючи принципу територіальної цілісності держав (та, передовсім, тому, котрий у обговорюваній угоді йде під номером 1 і стосується державного суверенітету) перевагу над принципом самовизначення народів, який виявляється відтак фальшивим, облудним. Коли він може реалізовуватися лише за згодою та з дозволу чужинців, під владою яких перебувають території тих народів, тобто вирішальною тут є зовнішня воля, то характеризувати це як САМОВизначення, а надто як рівноправність народів ~~і цілком~~ є ~~ковитий~~ абсурд.

У цій суперечності, чи радше в способах її практичного подолання (злободенний приклад – події в сучасній іспанській державі), і лежить корінь висвітлюваних тут проблем.

П. Куліш зауважив: «Люде ділять землю на царства, а Божя премудрость на племена»⁵³¹. Висловлюючись сучасною науковою мовою, етноси є реальні організми, об'єктивні, тривкі (хоча й не незнищенні) сутності, а держави – суб'єктивні, штучні утвори, нерідко випадкові й скороминущі, через те, що суб'єктивне в них

⁵³⁰ <http://www.osce.org/helsinki-final-act?download=true>.

⁵³¹ *Кутіш П.* Граматка. – Санкт-Петербур; 1857. – С. 146.

не узгоджується з об'єктивним. Проте саме держави (країни), а не народи зазвичай виступають як гравці на міжнародній арені – що є цілком правомірним і безпроблемним, коли держава, як-от ісландська, адекватно репрезентує народ, етнос. Але такі випадки наразі є відносно нечисленними. І нові держави створюються за старою моделлю – чим знову проявляється фактична облудність сучасного права націй (народів) на самовизначення (вираженого й згадуваного гельсінським принципом): насправді з нього дозволяється вряди-годи скористатися не народам, а населенню певних територій, чи, як здебільшого кажуть, просто територіям. Ці території являють собою адміністративні одиниці існуючих держав, з межами, проведеними знову ж таки чужинецькою владою – нерідко свавільно, навмання, якщо не за давнім недобрим принципом *divide et impera*, елементом етноцидної тактики перемішування народів. Наявні кордони лишуються непорушними⁵³², тільки виникають нові – точніше, деякі адміністративні кордони стають державними (часом уже не вперше). Відтак нові держави несуть на собі печатку старих історичних несправедливостей і абсурдів.

Для ілюстрації – матеріал, що стосується нашої країни. По закінченні Першої світової війни Угорщина, потрактована як одна з держав переможеного табору, за Тріанонським мирним договором 1920 р. втратила всі чужонаціональні землі, які були під її владою – та разом із ними в неї відібрано й чималі шматки її етнічної території. Один із найменших (за оцінкою В. Кубійовича – 1400 кв. км⁵³³), зазнавши кількох перемін своєї державної належності, врешті-решт опинився в складі сучасної України. Найбільше таких шматків припало Румунії – разом із румунськими етнічними землями, що належали доти Угорщині. Крім того, у листопаді 1918 року Румунія військовою силою приєднала до себе колишню

⁵³² Чи не єдиний виняток (зате радикальний – повна ліквідація кордону) за останнє півстоліття – черговий етап велетрудного процесу об'єднання Німеччини, 1990 р.; ще один прогнозований в озорій перспективі – аналогічний: нове – треба сподіватися, остаточне – возз'єднання молдовської частини Бессарабії (прикро, що дотепер доводиться вживати цього досить безглузкого написання, родом із трагічного 1933, замість коректного *Басарабія*) з Румунією.

⁵³³ Енциклопедія українознавства. – Львів, 1996. – Т. 5. – С. 1731.

австрійську провінцію Буковину, знехтувавши домовленістю, досягнутою між представниками тамтешніх національних громад, про поділ краю на північну, українську, і південну, румунську, частини. 1940 року Радянський Союз, погрожуючи застосуванням військової сили, відібрав у Румунії Північну Буковину, включивши її до складу Української РСР (разом із північню та півднем анексованої тоді ж Бессарабії – частини румунського князівства Молдова, що була відірвана від нього Російською імперією в 1812 році, а в 1918 повернулася до його спадкоємиці, Румунії). Та хоча цей загарбницький акт здійснено з покликанням на етнічний склад населення анексованих територій (стосовно Бессарабії, щоправда, головним аргументом було її перебування в минулому під владою Російської імперії), Кремлеві не йшлося про встановлення міждержавної межі за цим критерієм. Цю межу (як і адміністративну між «республіками») проведено із серйозними відхиленнями від етнічної. До складу Української РСР потрапила навіть така ділянка чисто румунської території (містечко Герца з двома десятками прилеглих сіл), що не належала ні до Буковини, ні до Бессарабії. Натомість по румунському боці кордону залишились деякі частини української етнічної території. Звідси й беруть початок мовно-національні проблеми румунської й угорської меншин у сучасній Україні – і проблеми самої України: досить численна людність, що зі зрозумілих природних причин має найбільші симпатії не до неї, а до однієї з сусідніх держав, і своєю присутністю завдає клопоту нерідній для себе державі, як показують, зокрема, недавні події довкола освітнього закону. Таке проведення кордонів зумовило й аналогічну проблему українців у сусідніх державах, де вони, живучи на своїй одвічній землі, перебувають у статусі підлеглої меншини й зазнають денационалізації. У зв'язку зі згаданими подіями оприлюднено висловлювання «українських» румунів, які емоційно заявляли, що говорили й будуть говорити по-румунському, бо живуть на румунській землі. Цих людей, їхні настрої можна зрозуміти. Проте для українських патріотів типовим є сприймати осіб з подібними настроями як негідників і злочинців – так само, як

загал румунської чи польської громадськості свого часу сприймав (та й досі значною мірою сприймає) патріотів соборної України.

Маємо абсурдну ситуацію – не лише в Україні, а й мало не в цілій Європі. Природні прагнення людей – щоб їхня рідна мова була в їхньому житті, на їхній рідній прадідівській землі головною, першою, а не другою, бажання жити єдиним життям зі своїм народом, своїм етнічним материком, бажання належати до повноцінної національної спільноти, а не до меншини, залишаючись при цьому в своєму рідному краї – такі прагнення виявляються злочинними з погляду законодавства та громадської думки держав, у яких ці люди (чи радше їхні предки) разом зі своєю землею опинилися не зі своєї волі, внаслідок завданої колись їм історичної кривди. Усунення цієї комплексної проблеми за умови незмінності кордонів неможливе, можливе лише деяке пом'якшення її різними паліативними засобами.

Утім, існують і радикальні способи ліквідації проблеми національних меншин – шляхом ліквідації самих меншин. У двадцятому столітті в Європі вдавалися (і неодноразово – востаннє в 1990-х рр.) і до такого нецивілізованого способу, як етнічні чистки, тобто усунення членів того чи іншого етносу з території їхнього розселення шляхом фізичного знищення чи вигнання – перше й друге здебільшого поєднуються. Інший варіант, типовий – ліквідація національних меншин політикою асиміляції, чи то брутальної, репресивної, як у Іспанії за каудильйо, чи то «м'якої» – через позірне ігнорування їх, як у Франції XIX, XX й проминулої частини XXI ст., чи то «гібридної». Цей спосіб не має репутації настільки варварського, як попередній, але він теж є злочинним, бо ~~визначає~~ ~~знаються до~~ ~~літ~~ ~~воциду~~ й етноциду. *означає практикування*

Та неважко побачити інший спосіб усунення (чи, у строгому сенсі, зведення до порогового неволючого мінімуму) проблеми національних меншин – корекція (пересунення) міждержавних кордонів, або й проведення цілком нових. Цей спосіб є найраціональнішим і найморальнішим. Логіка історичного процесу (і то не лише в межах західної цивілізації) говорить, що рано чи пізно громади корінного населення, що перебувають під владою

чужонаціональних держав, дістануть дійсне право на самовизначення, право розпоряджатися своєю територією. Тільки тоді буде забезпечене належне розв'язання мовно-національних проблем. Звернімо увагу на потребу ~~у~~ продукуванні й розповсюдженні інформації, ~~адже не~~ сприятиме скорішому настанню тих бажаних для людства змін. убачити

Щоб відкрити шлях широкому практичному застосуванню такого способу розв'язання мовно-національних проблем, потрібне вдосконалення ідеології міжнародних стосунків, фундаментальних документів, що їх регулюють. Має бути розроблений чіткий механізм удосконалення державно-територіального устрою Європи (для початку), зі створенням, зокрема, спеціальних міжнародних органів арбітражу. Це потребує певних конструктивних принципів. Головним таким практичним принципом для цієї справи є принцип націоналізму, традиційно називаний етнографічним.

Термін *націоналізм* та похідні ми вживаємо не у викривленому карикатурному сенсі, розповсюдженому зусиллями переважно московської комуністичної пропаганди, яка не відділяла його від порівняно рідко вживаних нею *шовінізм* і *ксенофобія*⁵³⁴, а в іманентному, що відповідає внутрішній формі слова (давніші українські еквіваленти – *народовство*, *народовець*): «відданість інтересам свого народу (нації)» – пор. англійську дефініцію слова *nationalism*: «Devotion to one's nation; national aspiration; a policy of national independence»⁵³⁵, у розвиненій формі – «система поглядів,

⁵³⁴ Слід, однак, визнати, що досить чимало осіб, які називають себе націоналістами, на жаль, тією чи іншою мірою відповідають цьому карикатурному образу (нерідко фактично на нього і взоруються – подібно як у низці країн, що покінчили з комунізмом, люди стали будувати капіталізм за тим образом, який їм сформувала згадана комуністична пропаганда). Водночас не можна погодитися з трактуванням будь-якої ксенофобії як абсолютного зла. Слід диференціювати ксенофобію нації імперської і нації пригнобленої, остання – ксенофобія, породжена ксенократією – є цілком природним і бодай почасти морально легітимним явищем, чинником збереження етносу та зброєю в боротьбі за його визволення.

⁵³⁵ The Oxford English Dictionary: Being a Corrected Reissue with an Introduction, Supplement, and Bibliography of A New English Dictionary on Historical Principles Founded Mainly on the Materials Collected by The Philological Society. – Vol. VII. – Oxford: At The Clarendon Press, [1970]. – P. 31.

що визнає націю (кожен етнос – реальну чи потенційну націю) істотною загальнолюдською цінністю, звідки випливає визнання прав нації – зокрема на самовизначення, на свою питому територію, та необхідність перебудови світу за такими засадами, тобто поширення дії принципів свободи, демократії й прав людини не лише на індивідів, а й на їх природно-історичні спільноти – народи (етноси)» (формулювання автора статті). Згідно з цим світоглядом міждержавні кордони мають збігатися з міжетнічними межами. (Деякі обставини – наприклад, та, що етнічні межі не завжди є чітко окресленими – реалізацію цього принципу часом ускладнюють, але не внеможливлують).

Ось як писав у пропагандивній брошурі 1950 р. ідеолог ОУН(б) Петро Полтава: «Ми, українські націоналісти, **не є також імперіялісти**. Незалежну українську державу ми хочемо будувати тільки на етнографічних землях, тобто на землях, на яких у більшості живе український народ. Ми не зазіхаємо ні на шматок чужої території. Ми є проти всякого імперіялізму – проти поневолювання у будьякій формі одного народу другим, проти імперіялістичних воєн і загарбань, проти багатонаціональних імперій. Ми є за якнайповніше здійснення ідей вільних національних держав усіх народів світу»⁵³⁶. (Поняття етнічної (етнографічної) території в цьому популярному викладі потрактоване дещо спрощено).

Така постава є традиційною для українського національно-визвольного руху (попри наявність імперіалістичної донцовської течії). Наведемо ще слова з відозви керівників УНР С. Петлюри та А. Лівіцького 1923 р. до українського народу: «Ти переможеш, Великий Народе-Мученику, і переможеш не для того, щоб підбивати під себе чужі, не наші землі»⁵³⁷. Й Україні варто було б продвжити й збагатити цю шляхетну традицію, винісши її на широку міжнародну арену.

Гельсінський акт розроблявся в умовах холодної війни. Керівники держав, що мають реноме цивілізованих, мусили домовлятися

⁵³⁶ Полтава П. Хто такі бандерівці та за що вони борються. Репринтне відтворення видання 1950 р. – Дрогобич, 1991. – С. 7.

⁵³⁷ Петлюра С. Статті. – К.: Дніпро, 1993. – С. 231.

з московським тоталітарним режимом. Поле для домовленостей було нешироке, а досить імпозантного консенсусу вдалося досягти лише завдяки традиційному фактичному невизнанню тим режимом давньої максими *pacta sunt servanda* (члени Української та інших Гельсінських спілок добре це відчули). За нинішньої ситуації, помітно сприятливішої, є сенс активізувати розробку та просування досконаліших норм міжнародного порядку, а також механізмів їх реалізації. Україна, подібно як 1972 р. Фінляндія, могла б виступити з ініціативою – почати неогельсінський процес, що його центральним моментом має бути національно-територіальне переоблаштування Європи на засаді самовизначення народів (а не провінцій). Для цього потрібна потужна й тривала інформаційно-пропагандна підготовка з метою, серед іншого, розвіяти певні поширені упередження.

Одним з таких упереджень є думка, що, мовляв, територіальні претензії – річ вельми складна й заплутана, і врегулювати їх – справа практично нереальна. (Це заявляла й комуністична Москва в час так званої перебудови, відмовляючися виправляти адміністративні межі своїх колоній – справжня причина полягала в тому, що «помилкове» проведення кордонів було одним з чільних атрибутів московської національної політики, такого її складника, як тактика перемішування народів, і повторювана цифра, скільки мільйонів осіб живуть поза межами своїх «республік», слугувала одним з найголовніших аргументів за збереження «Союзу»). Тимчасом територіальні суперечки, коли кожна сторона заявляє: «Це наша територія», – компетентним експертам міждержавного арбітражу розв'язувати буде здебільшого неважко: маючи відповідний чіткий критерій, розділяти такі заяви на слухні («це – наша етнічна територія») і неслухні («це територія нашої держави»). Траплятимуться, зрозуміло, і складніші випадки – моғтимуть поставати питання й про історичні території певних етносів: скажімо, чи повинні турки повертати грекам Константинополь, але й такі проблеми навряд чи лишатимуться нерозв'язаними – потрібен лише ґрунтовний різнобічний розгляд з небінарними варіантами рішення. Але слід досягти того, щоб територіальні претензії, у

яких головним реальним аргументом є перебування певної території в складі держави-претендента ~~тільки десятиків (сотень) років тому~~, взагалі перестали лунати. Такі шовіністичні реваншистські претензії все ще не є рідкістю (хоча й озвучуються зазвичай неофіційними колами) – досі-бо не в одній країні велика частина громадськості вважає ту чи іншу чужу територію своєю на тій підставі, що їхня держава якийсь час нею володіла (і здійснювала її колонізацію). З такими поглядами, з переконанням у праві володіти чужонаціональною територією всупереч волі її корінної людності має бути розгорнута боротьба не менш серйозна, ніж із расизмом. До речі, у цих поглядах і є істотний спільний момент із расизмом – фактичне ставлення до корінних жителів тих територій як до нижчих від себе, що проявляється в невизнанні за ними права вирішувати долю своєї землі.

Переважна більшість сучасних європейських держав має характер національних, і це є тривкою підставою їх існування, хоча такий характер здебільшого притаманний їм не повною мірою, бо їхні кордони не цілком збігаються з просторовими межами відповідних націй (етносів). Отож державно-територіальний устрій Європи потребує не докорінної трансформації, а лише окремих корекцій – значно скромніших порівняно з тими змінами, яких зазнала політична карта континенту неповних 100 років тому, у результаті Першої світової війни.

Найбільша перешкода на цьому шляху – сучасний московський режим, не набагато кращий за свого тоталітарного попередника: на реальну домовленість із ним у такій справі ~~можливо~~ розраховувати. Але можна було б погодитися (хоч це й прикро для України), щоб на територію нинішньої РФ цей процес тимчасово не поширювався.

Згадану ініціативу доцільно буде підкріпити наочним прикладом, практичною демонстрацією врегулювання проблем з певними меншинами – найлегше це зробити якраз щодо тих, котрі нещодавно були предметом підвищеної уваги: румунською (вона ж молдавська) та угорською. З першою справа порівняно нескладна: взаємовигідний (у сумарному балансі) міждержавний обмін територіями – чим водночас усувається й проблема української

меншини по румунському боці кордону. У випадку з угорцями такий сценарій незастосовний, бо їхня держава нині не володіє жодним квадратним кілометром українського етнічного масиву, тож ітиметься про одностороннє передання території (можливо, продаж). Але навіть безвідплатна територіальна поступка (не рахуючи самозрозумілих договірних зобов'язань Угорщини – покриття її коштом усіх витрат, пов'язаних із цією операцією, та довічної відмови від претензій на етнічно мішані ділянки, що залишаються в складі України) відповідатиме українським національним інтересам. На додачу до звільнення від зайвого клопоту, держава матиме від цього величезний моральний вигреш (а він, як відомо, неодмінно конвертується й у матеріальний). До того ж у кінцевому підсумку, після врегулювання цих проблем з усіма нашими сусідами, Україна має дістати в рази більше, ніж віддати⁵³⁸.

На закінчення – ще про одну актуальну проблему. Нині з відомих причин дуже популярним є клич «Крим – це Україна». Якщо під Україною розуміти сучасний політичний утвір – спадкоємицю московської колонії УРСР, з кордонами, свавільно проведеними московською комуністичною владою, тоді, звісно, Крим – це справді Україна. До її складу він потрапив унаслідок рішення тієї влади 1954 року – обґрунтувалося воно головно економічними мотивами, та за ними легко помітити й інші, важливіші для Кремля, що на них чомусь не зважив Путін, офіційно приєднавши Крим до РФ, а не вчинивши з ним так, як зі Східним Донбасом. Данайський

⁵³⁸ За неповний рік, що минув від часу виголошення цієї доповіді, угорська меншина встигла завдати нового клопоту Україні. І ось, либонь, цілком типовий зразок українського політичного дискурсу стосовно цієї теми: політтехнолог Тарас Березовець розмірковує, як нам слід ворогувати з угорцями задля утримання під своєю владою клаття їхньої землі, намагається знайти нові ідеї: «Угорщина десятиліттями проводить таку ж політику щодо Словаччини та Румунії. Ці країни можуть стати нашими союзниками» (Газета по-українськи. № 44 від 28 вересня 2018, с. 21). Та слід мати на увазі, що після 1920 року подібна політика є моральним обов'язком кожного угорського державного керівництва перед угорською нацією, дарма що угорці мають немалі історичні провини перед сусідніми народами. Загал нашого політикуму, правдоподібно, й не розуміє, що деякі ділянки території, що належить сучасній Україні, не є українськими (а в значній своїй частині й не знає, що деякі українські землі належать іншим державам).

подарунок кремлівської кліки був не просто актом асиміляційного перемішування етносів, він відчутно зміцнював імперське панування: за висловом П. Штепи, «Крим є московською твердиною в тилу України»⁵³⁹ – і ця його роль зберігалася й після 1991 р. Голоси кримських виборців визначили політичний курс нашої держави в 1994 й 2010 роках – ясна річ, у бажаному для Москви напрямку, і це коштувало нашій державі вкрай дорого. Якщо ж розуміти Україну як об'єктивну етногеографічну цілість, тоді Берестейщина, Підляшшя, Північна Слобожанщина, Кубань тощо – це Україна, але Крим – не Україна. Це твердження аж ніяк не тотожне з гаслом ворогів України, що Крим – це Росія. Воно відбиває об'єктивний факт: Крим не належить до української етнічної території, тому Крим – це не Україна (у вказаному щойно тривкому, субстанційному значенні), попри досить значну традиційну присутність там членів українського етносу (у більшості зденационалізованих), як і не Росія, попри російське обличчя Криму новітніх часів, завдяки чому росіяни почувають себе там як удома й широко переконані, що то їхня земля. Крим – окрема країна зі своєю корінною людністю, що її в нас неслухно звать «кримськими татарами» (коректна традиційна назва – *крімці*, по-їхньому *кириллі*), зі своєю мовою – кримською («кримськотатарською»). Цей народ, як і всі інші, має право на державну незалежність на своїй етнічній території. Щоправда, наразі він до цього не готовий, але в майбутньому, за умови збереження швидкого зростання його чисельності та питомої ваги на своїй батьківщині, слід очікувати розгортання серед нього руху за нову самостійну Кримську державу. Було б украй трагічним абсурдом, якби українці опинилися в ролі гнобителів, що придушують національно-визвольний рух, і гинули в боротьбі за володіння неукраїнською землею. Після прогнозованого повернення півострова не варто поновлювати status quo, коли його мешканці брали повноправну участь у політичному житті України – слугуючи (у переважній більшості) московським інтересам. Оптимальний його статус (найменш шкідливий для українства) – щось на кшталт підопічної території. Після того, як корінна людність

⁵³⁹ Штепа П. Московство. – Дрогобич – Львів, 2003. – С. 141.

Криму стане готовою до самостійного державного життя, Україна надасть їй незалежність. На той час Крим уже матиме обличчя не антиукраїнського московського бастиону, а дружньої щодо нас мусульманської країни. Такий розв'язок кримської проблеми є, зрештою, неминучим за здійснення оптимістичного («прогресивного») сценарію майбуття людства.

Викладені тут міркування можуть справляти враження нереалістичних. Але, як авторові цих рядків уже доводилося говорити з дещо іншого приводу⁵⁴⁰, порушувати такі питання й пропонувати їм відповіді все одно потрібно.

Незалежні

⁵⁴⁰ Див.: Бурковський І. Передмова // Питання мови, справа буття нації : Матеріали науково-практичної конференції (Чернігів, 21 лютого 2016 року) / Ред. І. Бурковський. – Чернігів – Ніжин, 2016. – С. 9.